

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում՝ հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ձայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Ստուգված

Հայ գրականություն, Արձակ, Պատմվածք

13+

Մանուկ Մնացականյան Ծնունդ

Չոյա Թորոսյանին

Չնայած հակամարտող կողմեր էին, Շուշվա ու Ստեփանակերտի հրամանատարական կետերից երբեմն ռադիոկապով խոսում էին իրար հետ. սպանվածների փոխանակության հարց էր լինում, գերիների փոխանակության հարց, և խոսակցությունը շուտով էր լինում: Կողմերը, իհարկե, տիրապետում էին միմյանց լեզուներին, իրար մեջ էին մեծացել, բայց հիմա, երբ դարձել էին թշնամիներ, պատերազմի լեզուն շուտով էր: Եվ երբ կեսգիշերին Ստեփանակերտի հրամանատարական կետում աշխատեց ռադիոկապը, ու Շուշվա հրամանատարական կետից խոսակցության հրավիրեցին հայկական կողմի հրամանատարին, հերթապահը զարմանքից խոշորացրեց աչքերը.

— Վահ, հայերեն են խոսում...

Ոչ մեծ սենյակը ծխաշատ էր և, ինչպես միշտ, այդ ժամին զինվորական ղեկավարներն ամփոփում էին պատերազմական օրվա արդյունքներն ու վաղվա անելիքները:

— Ձեզ են ուզում, հրամանատար,— ասաց հերթապահը: Հրամանատարը նայեց ժամացույցին, դեմքին տարակուսանքի նշան հայտնվեց, ելավ, մոտեցավ ռացիային.

— Սլուշայու:

— Մամեդովն է, հրամանատար,— ասացին այն կողմից, և նրա հայերեն խոսելուց հրամանատարը հասկացավ, որ արտակարգ բան է պատահել:

— Ի՞նչ կա, Մամեդով...

— Չինվոր լինելուց առաջ մարդ ենք եղել, չէ՞...

— Եսիմ,— հոգոց հանեց հրամանատարը,— Էսօր «գրադից» 26 զալպ եք տվել մեր խաղաղ բնակչության գլխին:

Այն կողմը մի պահ լռեց: Հրամանատարը լսեց, թե ինչպես լսափողում բեկբեկվեց Մամեդովի շնչառությունը:

— Խոսքս դրա մասին չի, հրամանատար,— ասաց Մամեդովը:

— Ինչի՞ մասին է...

— Կինս մեռնում է, օգնիր:

— Կի՞նդ...

— Ծննդաբերում է: Մեր բժիշկները գլուխ չեն հանում...

Հումորի զգացողությունը հրամանատարին երբեք չէր լքում.

— Ես գլուխ կհանե՞մ...

- Ղարաբաղի ամենալավ ակուշերը ձեր մոտ է: Անունը՝ Չոյա...
- Հա՛...
- Մարդ ենք,— Մամեդովի ձայնը կերկերաց,— առաջին երեխաս է...
- Կստացվի՞ որ,— ասաց հրամանատարը:— Երկու օր առաջ դուք ծննդատունը հրետակոծել եք:
- Պիտի ինքը գա, ինքը... Կնոջս տեղափոխելը, ասում են, անհնար է:
- Ի՞նքը,— զարմացավ հրամանատարը:
- Ոսկու մեջ կկորցնեմ,— ասաց Մամեդովը:
- Հո մենակ ոսկով չի՞,— հրամանատարը մռայլվեց, լռեց մի պահ:— Ի՞նչ իմանամ ո՞րք է, վիրավոր էր քո ասած ակուշերը...
- Իմացիր, աղաչում եմ, իմացիր: Ժամանակ չկա:
- Ընդունենք՝ իմացա: Բայց կգա՞...
- Համոզիր, աղաչում եմ, համոզիր: Մորս, քրոջս կբերեմ ձեզ մոտ, պատանդ կթողնեմ:
- Նախ՝ պիտի ինքս ինձ համոզեմ,— ձայնը խստացրեց հրամանատարը:
- Տղամարդ ենք՝ հենց հիմա չոքեմ դիմացդ, ինդրեմ...
- Մի քանի րոպեից կապկպիր:
- Ես կապը չեմ անջատում: Սպասում եմ, հրամանատար, սպասում եմ...

***

Ամուսինն ու երեխաները քնած էին: Չոյան ճաշ էր եփում: Առաստաղի տակ, անկյունում, քամուց խշխշում էր ցելոֆանը: Մի քանի օր առաջ Շուշիից գիշերով հրետակոծել էին, արկը «թրաշելով» պոկել էր խոհանոցի վերին անկյունը: Անձրևից, քամուց պատսպարվելու համար դրսից՝ տանիքի տակից, ցելոֆանով ծածկել էին: Ամեն աչքն ընկնելիս Չոյան փառք էր տալիս Աստծուն, որ հենց այդ տեղին է դիպել արկը: «Բա որ մի քիչ էս կողմ կպներ...»:

Հիմա նա ճաշի մեջ լցնելու համար գինձն ու սամիթն էր մանր կտրատում և հիշում այսօրվա ընդունած ծնունդները, երեք տղա, երկու աղջիկ: Բոլորն էլ Ստեփանակերտից: Առաջ, երբ խաղաղություն էր, կողքի շրջաններից էլ էին բերում, բայց հիմա ո՞նց բերեն: Մի ժամանակ համոզված էր, որ

«տատմեր» մասնագիտությունը վերացել է և, գուցե, այդպես էր: Բայց, ահա, պատերազմի այս երեք տարիներին գյուղերում թե տատմեր էին՝ տատմեր դարձան ու հո ծնունդներ չեն ընդունում... Մահացության ոչ մի դեպք Չոյայի ականջին չէր հասել: Նա միշտ հպարտությամբ էր ասում. «Կեցցեն Ղարաբաղի տատմերները» և զայրանում ծննդատան պայմաններից բողոքող բուժանձնակազմի վրա: Բա գյուղի տատմերներն ի՞նչ ասեն: Նրանք կրեմլյան ծննդատանն են ծնունդ ընդունում...»: Իսկ Ղարաբաղի կանայք թքել են պատերազմի ու դժվարությունների վրա՝ ծննդաբերում են: Եվ դա Չոյայի ամենամեծ հրճվանք-ուրախությունն էր:

Չոյան կտրտված կանաչին լցրեց ճաշի մեջ, խառնեց, ցանկանում էր աղիությունը որոշելու համար համոտն անել հեռախոսը զանգահարեց: Գոյալը կողմ դրեց, գնաց վերցրեց լսափողը:

- Շտաբից է,— ասացին:
- Շտաբի՞ց...— ականջին չհավատաց Չոյան:
- Ձեր կարիքն է զգացվում:

Չոյայի հոլմորի զգացողությունը նույնպես տեղն էր.

- Շտաբում էլ են ծննդաբերում...
- Շուշիում են ծննդաբերում:
- Չհասկացա...

Չոյային բացատրեցին եղելությունը:

- Ոչ ոք ձեզ չի ստիպում: Ինքներդ որոշեք...
- Որոշելու բան չկա, պիտի գնամ:
- Էդպիսի տղամարդ կի՞ն եք,— զարմացան շտաբից:
- Տղամարդ չեմ: Կին եմ:
- Մորն ու քրոջը կբերի, պատանդ կթողնի:
- Ինձ պատանդ պետք չի:
- Ինչքա՞ն ժամանակից գանք...
- Կես ժամից:
- Մեքենան կքշենք, կբերենք ուղիղ ձեր տան մոտ:
- Ո՞ւմ մեքենան:
- Մամեդովի:

— Ոչ, ասաց,— Չոյան,— Էդ էր պակաս, որ նա իմ տան քանդված լինելը տեսի:

***

Ստեփանակերտից Շուշիին ասացին.

- Եկեք:
- Ե՞րբ...
- Յենց հիմա:
- Մորս ու քրոջս վերցնում եմ հետս:
- Պետք չի: Ինչո՞վ եք գալու:
- Վուզայով: Ձերոնց ասեք՝ չխփեն:
- Չեն խփի:
- Որտե՞ղ ենք հանդիպում... Քաղաքի մուտքի մոտ:

***

Չոյան քիչ աղ ավելացրեց ճաշին, գնաց, արթնացրեց ամուսնուն.

- Արթնացիր,— դիպավ ուսին:
- Գիշերվա անակնկալներին սովոր էին՝ ամուսինը միանգամից ելավ, նստեց անկողնում.
- Բա՞ն է պատահել...
  - Գնում եմ ծննդաբերություն ընդունելու,— Չոյան միացրեց ննջասենյակի լուսամտիփղը:
  - Բա ասում էիր՝ գիշերը ծնունդ չի լինի...
  - Անսպասելի եղավ:

Նա անցավ զգեստապահարանի դռան ետևը, զգեստափոխվեց և երբ դուրս ելավ դռան ետևից՝ ամուսինն աչքերին չհավատաց.

- Ծննդատուն ես գնո՞ւմ, թե՞ հարսանիք...
- Գնում եմ Շուշի:
- Ո՞ւր...
- Ծննդկանը Շուշիում է:
- Ո՞վ է...
- Մամեդովի կինը:
- Էն արևախումի՞...
- Արևախումի:

Ամուսիններն իրար լավ գիտեին՝ իրենց ասածն արած էր: Ամուսինը ելավ, հագնվեց, անցավ ճաշասենյակ, ծխախոտ վառեց: Քիչ անց ճաշասենյակ մտավ կինը.

- Տեսքս ո՞նց է...
- Լավ է:— Ամուսինը, որ գլխիկոր քայլում էր սեղանի շուրջը, զսպեց իրեն, գնաց, ընկղմվեց բազկաթոռում:— Ճի՞շտ ես անում, որ գնում ես:
- Ճիշտ եմ անում:
- Յո քեզ չպիտի՞ բացատրեմ, թե ուր ես գնում...
- Բացատրել պետք չի,— Չոյան մոտեցավ, նստեց մյուս բազկաթոռին, ամուսնու դիմաց, և նրանք աչքերով մխրճվեցին միմյանց մեջ ու անձայն խոսեցին:

Ամուսինն ասում էր. «Այ խելառ, դու հասկանո՞ւմ ես՝ ի՞նչ ես անում: Որ անհաջող եղավ, ախր, քեզ նրանք էնտեղ կմորթեն: Իսկ եթե Աստծո օգնությամբ հաջող լինի՝ ո՞նց ենք պրծնելու քաղաքի բերանից՝ գնացել մեզ ու մեր երեխեքին կոտորողի կնոջ ծննդաբերությունն է ընդունել... Մեր նահատակներին հիշիր՝ ախր բոլորի մտքում «վրեժ» բառն է...»: Կինը հասկանում էր ու աչքերով պատասխանում. «Ես կին եմ, մայր եմ և եթե կարող եմ՝ իրավունք չունեմ մյուսին օգնելու, որ մայր դառնա: Կրեժը գնացեք, դիրքերում լուծեք: Իսկ եթե չեկա՝ հանգիստ եմ, երեխեքս քեզ պես հայր ունեն»: Ամուսինն ասում էր. «Չոյա ջան, Չոյա ջան Էդ ի՞նչ ես անում...»: Կինն ասում էր. «Գիտես՝ ուրիշ կերպ չեմ կարող...»:

Խոհանոցից գալիս, հասնում էր աշնանային քամուց թրթռացող ցելոֆանի խշխշոցը ու ավելի խտացնում ճաշասենյակի թախծոտ լռությունը:

- Ճաշը պատրաստ է,— ասաց կինը:
- Լավ,— ասաց ամուսինը, և նրանք դարձյալ աչքերով մխրճվեցին իրար մեջ: Ամուսինն ասում էր. «Գուցե հետո գա՞մ»... Կինը. «Չէ, չէ, զժվե՛լ ես»... Ամուսինը. «Կին ջան, քույր ջան, մայր ջան, ախպեր ջան, Էդ ի՞նչ ես անում...»: Կինը. «Մի քանդվիր, տղամարդ եղիր»...

Ո՞վ գիտի՝ նրանք լուռ ու մունջ էլ ինչե՞ր էին իրար ասելու, եթե չհնչեր մեքենայի ազդանշանը: Երկուսով ոտքի ելան, Չոյան ուզեց գնալ, համբուրել քնած երեխաներին, հետո զգաց, որ կփվի՝ արագ քայլերով սենյակից դուրս ելավ:

***

Հրամանատարը «Վուզայով» իր երկու թիկնապահների հետ Չոյային հասցրեց պայմանավորված վայրը: Մամեդովի մեքենան սպասում էր: Մամեդովն ու երկու կին մեքենայից դուրս ելան: Հրամանատարն ու Չոյան՝ նույնպես: Շուրջբոլորը խոնավ, խավար լռություն էր:

— Կանանց հետս չվերցնե՞մ,— ցածրաձայն ասաց հրամանատարը:— Որոշիր:
— Ոչ: Ես գնացի,— նա սեղմեց հրամանատարի ձեռքը և քայլեց դեպի Մամեդովի մեքենան: Մամեդովն արագ շրջանցեց, բացեց առջևի դուռը:
— Ես հետևում կնստեմ:

Կանայք տեղավորվեցին, մնացին հրամանատարների անշարժ կանգնած իրենց մեքենաների մոտ: Երկուսն էլ ծխում էին:

— Մինչև այլահի դուռը լավությունդ չեմ մոռանա, հրամանատար,— վերջապես ասաց Մամեդովը:

— Տեսե՛նք,— ասաց հրամանատարը:

Ասես պայմանավորված էին՝ երկուսն էլ շրջվեցին, մտան իրենց մեքենաները և շարժվեցին հակառակ ուղղություններով:

***

Մամեդովը ճանապարհի դարուփոսերին չէր նայում՝ քշել էր, որ քշում էր: Շուշի մտնելիս Չոյան ասաց.

— Մի թոպեով մոտենանք Ղազանչեցոց եկեղեցուն:

Կանայք անհանգիստ շարժվեցին, բայց ոչինչ չասացին: Մամեդովը մեքենան մոտեցրեց եկեղեցուն: Չոյան տեսավ եկեղեցու մոտ իրար վրա դարսված կանաչ, երկար արկղերը և հասկացավ, որ եկեղեցին վերածվել է ռազմական պահեստի: Զիչ հեռվում ժամապահն էր: Մամեդովը ելավ, բան ասաց ժամապահին, ապա բացեց մեքենայի դուռը:

— Խնդրեմ:

Չոյան արագ քայլերով գնաց, համբուրեց եկեղեցու պատը, խաչ հանեց, ետ դարձավ, մտավ մեքենա.

— Գնացի՛ք:

Ծննդատան մոտ թվում էր թե հավաքվել է Շուշվա զորամասի ողջ հրամանատարական կազմը. «Կոտորվեք դուք»,— մտքում ասաց Չոյան: Աշխույժ գրուցում, քրքջում էին, մեքենայի մոտենալուն՝ զգաստացան: Պարզ է՝ յուրաքանչյուրն եկել էր ցուցադրելու անհանգստության իր չափը հրամանատարի կնոջ տառապանքների նկատմամբ: Երբ մեքենայից դուրս ելան՝ նրանք դանդաղ քայլերով ընդառաջ եկան: Չոյան խիստ հայացքով նայեց Մամեդովին.

— Սա ծննդատո՞ւնն է, թե բանակի շտաբ...

— Մարդիկ անհանգստանում են:

— Ասացե՛ք՝ թող հեռանան: Նրանք ներվայնացնում են:

Մամեդովն ասաց, և նրանք իսկույն տարբեր ուղղություններով հեռացան: Գլխավոր բժշկի առանձնասենյակում բարձր չիներն էին՝ 5-6 հոգի, սենյակը՝ ծխի մեջ կորած: Նրանց մուտքին՝ բոլորը ոտքի ելան:

— Չինվորականները հեռանան,— ասաց Մամեդովը, և զինվորականները գնացին:

— Ծննդկանը վիրահատարանո՞ւմ է,— հարցրեց Չոյան:

— Վիրահատարանում,— ասաց գլխավոր բժիշկը:

— Կարճ, երկու խոսքով, ասե՛ք բժշկական ձեր եզրակացությունը:

Գլխավոր բժիշկը բժշկական տերմինները մեջ զցելով ցանկացավ անել հիվանդության պատմությունը, Չոյան ընդհատեց.

— Հասկանալի լեզվով ասացե՛ք ձեր եզրակացությունը, որպեսզի հարազատները հասկանան:

— Թունավոր հղիություն՝ հորդ արնահոսությամբ: Կամ մայրը պետք է փրկվի կամ երեխան...

— Ո՞ւմ եմ փրկելու,— հարազատներին նայեց Չոյան:

— Երեխային,— միաբերան ասացին Մամեդովի մայրն ու քույրը:
Չոյան նայեց Մամեդովին: Ճակատին քրտինքի խոշոր կաթիլներ կային, ժպտո՞ւմ էր, չէ՞ր ժպտում՝ չէր հասկացվում:
— Երեխային,— տնքաց Մամեդովը:
— Հիմա բոլորդ հեռացեք հիվանդանոցից,— հարազատների վրա բղավեց Չոյան:— Ձեր հոտն առա՛վիրահատությունը կդադարեցնեմ:
Գլխավոր բժշկի ուղեկցությամբ առանձնասենյակից մինչև նախավիրահատարան հասնելը Չոյան պարզ գիտակցեց, որ այս օրը կարող է լինել իր կյանքի վերջին օրը...

***

Վիրահատությունը տևեց չորս ժամից քիչ ավելի: Փրկվեցին և՛ մայրը, և՛ երեխան: Տղա ծնվեց: Մամեդովի մեքենան Չոյային հասցրեց ճիշտ այնտեղ, որտեղից վերցրել էր: Հրամանատարի մեքենան, որ սպասում էր Չոյային, նրան շտաբ տարավ:
— Ինչո՞ւ շտաբ,— չհասկացավ Չոյան:
— Ամուսինդ շտաբում է:
Երբ Չոյան առանձնասենյակ մտավ՝ բոլորը ոտքի թռան, «ուռա» գոչելով ծափահարեցին: Ասես իրենք էին տղա ունեցել: Միայն ամուսինն էր սեղանին կքված, գլուխն առել ափերի մեջ, անշարժացել: Չոյան մոտեցավ ամուսնուն, ձեռքը հպեց ուսին և նստեց կողքին: Մյուսներն էլ՝ յոթ-ութ հոգի, նստեցին: Բոլորը նայում էին Չոյային, սպասում էին խոսք ասի, բայց Չոյան ոչինչ չէր ասում: Անշարժ հայացքը մի կետի՝ լռում էր:
— Հը՞— չդիմացավ հրամանատարը:
Չոյան սթափվեց.
— Գործ էր՝ արեցինք, վերջացրեցինք...
— Բա հետո՞,— ասացին կողքից:
— Ի՞նչ հետո... հա, հետո բերեցին ոսկի ու արծաթ լցրեցին դիմացս:
— Տրաֆեյ է,— կատակեցին:
— Ասացի՝ ձեզ լինի, մենակ մեր պատանդների հետ մի քիչ մարդավարի վարվեք:
— Որ երեխային փրկելու էիր՝ գիտեինք,— ասաց հրամանատարը:— Մորը ո՞նց փրկեցիր...
— Որտեղի՞ց գիտեիք...
— Անընդհատ կապի մեջ էինք:
— Ի՞նչ սիրուն կին է, ի՞նչ սիրուն կին է,— գլուխն ափերի մեջ առնելով ճոճվեց Չոյան:— Գեղեցկուհի...— Նա լռեց մի պահ ու անսպասելի սկսեց քրքջալ:— Իշի գլուխներ, իշի գլուխներ,— ասում էր ու քրքջում: Ամուսինը հայացքով փորձում էր սաստել նրան՝ ամոթ է, ի՞նչ ձևի ես խոսում, բայց Չոյան չէր սաստվում:— Իշի գլուխներ...
Եվ երբ քրքիջը վերածվեց հեկեկոցի՝ նոր գլխի ընկան, որ նրա նյարդերը տեղի են տալիս: Սենյակում լռություն տիրեց: Ոմանք ծխեցին: Հրամանատարը ելավ, մոտեցավ Չոյային, շոյեց մազերը, կռացավ այտը համբուրեց.
— Պետք չի: Դու քո պարտքը կատարեցիր, քույրիկ ջան, պետք չի:
Չոյան թաշկինակ հանեց, չորացրեց աչքերն ու քիթը, զգաստացավ.
— Կներեք:
— Դու մեզ ներիր,— ասաց հրամանատարը:— Դու ներիր, որ քեզ ես պատմության մեջ զցեցինք:
— Ո՞նց թե,— ըմբոստացավ Չոյան:— Չգնայի՝ մորն էլ էին սպանելու, երեխային էլ: Իշի գլուխներ...
— Լավ,— գործնական դարձավ հրամանատարը:— Գնա, հանգստացիր՝ հետո կխոսենք:— Նա սեղմեց սելեկտորի կոճակը:— Վարորդին ասեք, մեքենան մոտ բերի:
Տանը մարդ ու կին նորից ընկղմվեցին բազկաթոռների մեջ ու իրար նայեցին:
— Մի գիշերվա մեջ ծերացար,— վերջապես խոսեց Չոյան:
— Որ իմացա պահանջել են երեխային փրկես՝ հասկացա, որ մորթվելու ես: Ես քեզ հո գիտեմ...

Խոհանոցից նորից եկավ, հասավ աշնան քամուց թրթռացող ցելոֆանի խշխշոցը: Այդ օրը քաղաքի վրա Շուշիից ոչ մի կրակոց չեղավ: Հաջորդ օրը նորից «գրադ» կայանքները քրքրեցին քաղաքը և այնքան կատաղի, ասես նախորդ օրվա բացն էին լրացնում: Թե՛ հրամանատարի տղայի ծննդյան կապակցությամբ հրավառություն էին սարքել...

1993 р.